

Бекіш Азамат Әбділқайлұлы 6D010200 – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Білім беру жүйесіндегі қазақ ұлттық мектебінің қалыптасуы мен дамуы» (1915-1941 жж. материалдар негізінде) тақырыпта дайындалған диссертациясына

ТҮЙІНДЕМЕ

Зерттеудің көкейкестілігі: Бүгінгі еліміздегі қоғамдық-саяси және әлеуметтік-мәдени өзгерістер халық санасындағы күрделі жаңғыру үдерісімен үйлесімділік тұрғыда орын алып отыр. Бұл білімдер жүйесін жаңартып, түрлі ғылым саласын қамтыған кең ілімдерді жүйелеп, толықтырып, саралау арқылы оның аумағын кеңейте түсуді және оқыту мен тәрбиелеу жұмыстарында кеңінен қолдануды талап етуде. Яғни, ұлттық ерекшелігімізді және ұлттық мүддемізді әлемдік кеңістікке бағдарлауда қазақ мектептерінің, арнаулы кәсіби орта, мамандық дайындаудағы жоғары оқу орындарының және ондағы білім беру мазмұнының қосар үлесі үлкен. Мемлекетіміздің және қоғамдық құрылымымыздың демократиялық жолмен дамудағы бағытын дұрыс бағдарлау үшін Қазақстандық білім беру жүйесін соның ішінде, білім беру тарихында өзіндік орынға ие болатын бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуы жайындағы тарихи-педагогикалық білімдерді толықтыру қажет. Сондықтан да, өткеннің /1915-1941жж/ оқу-ағарту жұмыстарына ғылыми негіздегі ақиқаттық пен шындық тұрғысынан талдаулар жасап, әділдік көзқарастармен бағасын беру, болашақ білім берудің бағыт-бағдарын нақты анықтауға ықпалын тигізетіні анық. Мәселен, өткен кеңестік үкіметінің тоталитарлық жүйедегі Қазақстандағы халыққа білім беру жүйесіндегі бастауыш мектептерге байланысты орын алған кейбір – шындыққа жанаспайтын, жасанды пікірлердің орын алып келгендігі де анық. Бұл өз кезегінде қазақ халқының жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудегі мектептердің бар болғандығын және олардың өзіндік жүріп өткен тарихи жолын бұрмалау болып табылды. Қай кезеңде, уақытта болмасын мектеп – ғылыми-педагогикалық негізіне ұлттық құндылықтарды бала бойына сіңіріп, оның жеке тұлға болып қалыптасуы мен дамуына ықпал жасауда маңызды рөл атқарады.

Қазақстанның ХХІ ғасырдағы жалпы әлемдік дамудың деңгейіне жетуге бағытталған мемлекеттің саясаты кеңістігіндегі жаһандану қадамдарында қазақ мектептерінің қалыптасуы мен дамуы жайындағы тарихи-педагогикалық білімдердің ақиқаттық орын алу негізінде бетбұрыс жасауына жаңа мүмкіндіктер берілуде.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз. Латын әліпбиінің негізінде жасалған жазу үлгісі 1929 жылдан 1940 жылға дейін қолданылып, кейін кириллицаға ауыстырылды. 1940 жылғы 13 қарашада

«Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданды. Осылайша, қазақ тілінің әліпбиін өзгерту тарихы негізінен нақты саяси себептермен айқындалып келді. Ұлттық бірегейлікті сақтау: Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі - алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» - деген болатын.

Қазіргі берілетін білім мазмұндары арқылы ұлттық рухани құндылықтарды жаңғырту, салт-дәстүрмен, әдеп-ғұрып, тәлім-тәрбиелік мұраларды жастардың бойына дарыту, өз ұлтының өткен тарихы мен бүгінгі жетістіктерін құрметтеп, мақтанышпен дәріптеуге саналы түрде баратын ұлтжанды, қазақи таным-болмысы толық қалыптасқан намысқой ұрпақ тәрбиелеуге ерекше мән беру басты мәселенің бірі болып табылады. Бұл ХХІ ғасырда өркениетті дамудың талабы – ұлттық болмыс негізінде қоғамда, әлеуметтік ортада өзара қатынастарды ізгілік бағытта ұйымдастырудың басты қағидатының өзі ұлттық жаратылыс болмысымен адами құндылықтарды меңгеру мақсатына жету құралы – зиялылықты қалыптастыру мен дамыту, сезім, көңіл-күй мәдениетін тәрбиелеуді, өмірлік құндылықтар мен бағдарлардың белгілі бір жүйесін бекітуді көздейтін сан қырлы үрдіс – рухани жаңғырту.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептерде оқыту мен тәрбиелеудің мазмұнын реформалаудың қарқынды нәтижелері мұғалімдердің кәсіби қызмет әрекетіндегі педагогикалық шеберліктерін дамытуға өзек болып, оқушыларға заманауи білімдер беру арқылы бәсекеге қабілетті жеке тұлғаларды дамытуымыз тиіс. Оған негіз болатын тетіктердің бірі – Қазақстандағы мектептердің құрылымдық жүйесі мен олардың қалыптасуы мен дамуы тарихындағы орын алған білім мазмұндарын бүгінгі ғылыми-әдістемелік тұрғыдан талдаулар жасап, саралау бастауыш білім берудің болашақ даму бағыттарын дұрыс бағдарлауға мүмкіндік береді.

Біздің зерттеу жұмысымызда қазақ жеріндегі бастауыш мектептердің қалыптасу, даму кезеңдері /1915-1941жж/ қарастырып, патшалық Ресейдің отарлық саясаты мен кеңес үкіметінің социалистік қоғам идеологиясы ықпалымен құрылған бастауыш мектептердің және қазақ ұлттық бастауыш мектептердің жүйесіне тарихи-педагогикалық талдауды ғылыми негізде жүргізіп, олардың қалыптасуы мен даму кезеңдерін негіздеуге білім философиясы, саяси-әлеуметтік, тарихи-педагогикалық, әлеуметтік психологиялық жағдайларды анықтап, білім беруді ұйымдастырудың ғылыми-теориялық және оқу-әдістемелік тұрғыдан сипаттама беруге талпындық. Анықталған кезеңдегі бастауыш білім беруге қатысты тарихи-педагогикалық ой-пікірдің орын алуына негіз болған саяси және мемлекеттік құрылым мен әлеуметтік-мәдени ахуалдың тікелей ықпалы болғандығын басшылыққа алдық және осы бағыттағы зерттеулерді қарастыруға негіз болды.

Біздің зерттеу тақырыбымыздың аумағындағы мәселелер бойынша ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басындағы педагогикалық ой-пікірлер

жайындағы қазақ зиялы қауымының білім тарихына байланысты еңбектерінің ғылыми-педагогикалық ғылыми зерттеушілікпен айналысқан ғалымдыр тобы өз орындарын алады.

С. Мусин: өзінің зерттеу жұмысында Қазақстандағы кеңес үкіметінің алғашқы 1920-1936 жылдарындағы оқу-ағарту жұмыстарының барысында мектептердің құрылуы мен олардың сатылық деңгейі жайындағы мәселелерді қарастырып, жалпыға бірдей міндетті оқу заңының аясында орын алған білім беру мен оқыту жұмыстарын зерттеуші өз кезеңінің уақыты мен қоғамдық саяси-идеологиялық жүйесі тұрғысындағы көзқараспен қарастырып, ашып берген деуге болады. Қ.Б. Бержанов: оқу-ағарту жүйесіндегі қазақ-орыс халқының достық-ынтымақтастық қарым-қатынасын басшылық ала отырып, бірлескен білім беру мен оқыту жұмыстарының қоғамдық және әлеуметтік ортаға тигізген ықпалы жайындағы мәселеге зерттеу жұмысын арнап, арнайы монографиялық еңбек жазды. Ә. Сембаев пен Г.М. Храпченков: ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы орыс-жергілікті халықтың ұлттық мектептерінің қалыптасуы мен дамуы және кеңес үкіметі кезеңіндегі қазақ кеңес мектебінің тарихы жайындағы мәселелерді қарастырып, мектептердің типтері мен мазмұндық құрылымдарына және олардың қайта жаңғыруына ықпал жасаған саяси-идеологиялық және заңнамалық ережелер мен ресми құжаттардың мазмұнын ашып, білім беру мен оқыту және тәрбиелеу бағытындағы жұмыс жасайтын оқу-тәрбие мекемелеріне педагогикалық сипаттамалар беріп, талдаулар жасап, жүйелеген. Ж. Есекеев: Қазақстандағы педагогикалық білім беруді жүзеге асыруда мектептерге педагог мамандарды даярлау мәселелеріне қатысты 1917-1930 жылдардағы жұмыстарға ғылыми зерттеу жұмысын арнаса, профессор К. Құнантаева: 1920-1977 жылдарда Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесінде қыз балаларға білім беру мен оқытуды дамытудың тарихи-педагогикалық мәселелерінің ғылыми негіздемесін дәлелдеп, ашып берді. Профессор Қ. Жарықбаев: Қазақстандағы қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі педагогикалық ой-пікірлердің дамуы және олардың қазақ халқы балаларының білім алуы мен оқуға деген ынта-ықыласын туғызуға жасаған әсері. Қазақтың көрнекті педагог-ағартушылары мен ағартушы, ақын т.б. көрнекті тұлғалардың тәлім-тәрбиелік мұраларындағы орын алған озық педагогикалық түсінік-тұжырымдардың мазмұндық мәнін ашып береді. Профессор С.Қ. Қалиев: Оқу-ағарту жүйесіндегі мектептерде білім беру мен оқыту және тәрбиелеу барысына қазақтың тәлім-тәрбиелік мұраларын енгізу мен педагогикалық үдерісте пайдалану ісінде ХХ ғасырдың бас кезіндегі ұлттық зиялы қауым өкілдерінің озық пікірлерін басшылыққа алудың қажеттілік мәселелерін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан негіздеп, жүйелеген ғылыми-зерттеушілік еңбек болып табылады. Ал, А.К. Тлебалдиева: Қазақстандағы бастауыш білім берудің қалыптасуы мен дамуына қатысты 1917-1941 жылдардағы оқу-ағарту мәселелеріндегі орын алған педагогикалық тәжірибеге қатысты зерттеу жұмыстарын жүргізді. Бұл тақырыптық зерттеудің біздің зерттеу тақырыбымызға өте жақын келетіндігі анық, дегенмен бұл зерттеу жұмысының орындалу кезеңі кеңестік қоғамда орындалғандықтан

Қазақстандағы ұлттық бастауыш мектептерінің мазмұны тереңнен ашылмағандығы және де, саяси-идеологиялық саясаттың басымдық рөлінен кеңестік жүйедегі бастауыш мектептердің мазмұндық құрылымын ұлттық мүдде тұрғысынан кең талдауларды автор ашып бере алмағандығын байқаймыз. Бұл сол кезеңдегі тоталитарлық қоғамдық идеологияның себеп-салдары деп түсінуіміз қажет. Е.М. Байзакова 1920-1930 жылдардағы бастауыш мектептерде жеке пәндерді оқытудың әдістемелік жүйесінің тарихын зерттеуге өзінің ғылыми ізденушілік жұмысын арнаған. Бұл сол кезеңдегі педагогика ғылымының дамуындағы орын алған оқыту әдістерін топтастырып, салыстырып карап, жүйелік сипатын ғылыми-әдістемеліктің тарихи мәселесі тұрғысынан жазған еңбек ретінде тануға болады. Профессор А. Ильясова: 1900-1960 жылдардағы Қазақстанда педагогика ғылымы теориясының дамуын білім беру тарихы тұрғысынан қарастырып, ХХ ғасырдың басынан 60-жылдарға дейінгі кезеңде орын алған жалпы педагогикалық идеяларға және қазақ ұлтының зиялы өкілдерінің еңбектерін ғылыми тұрғыдан талдап, жүйелеп, білім беру мен оқыту және тәрбие беру жұмыстарына қосқан үлестерін зерттеу жұмысында негіздеп береді. Профессор Қ.Т. Ыбыраимжанов: 1861-1930 жылдардағы материалдар негізінде «Қазақстандағы бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуы» атты ғылыми зерттеу еңбегінде – зерттеуге алынған кезеңдердегі бастауыш мектептердің типіне талдаулар жасап, патшалық Ресей кезеңіндегі орын алған миссионерлік педагогиканың орыстандыру бағытында орын алғандығы және осы саяси-идеологиялық бағыт негізінде құрылған бастауыш мектептердің мазмұндық құрылымдарын ашып береді. Сондай-ақ, ұлттық бастауыш мектептерінің қалыптасуы мен дамуы, оның ыдырау және кеңестік жүйедегі бастауыш мектептерге жалпылама тоқталып, сипаттама береді. Дегенмен, егемендік Қазақстанда бастауыш мектептердің тарихын жүйелеуде 1861-1930 жылдар аралығындағы негізгі кезеңдер бойынша нақты тарихи-педагогикалық зерттеушілік еңбектің бірі ретінде тануға болады.

Біздің қарастырып отырған кезеңдегі білім беру жүйесі мен бастауыш мектептер мәселесіне байланысты бұрынғы кеңес үкіметі құрамында болған қазіргі тәуелсіз мемлекеттер достығы /ТМД/ құрамындағы республикалар мен Ресейдің өз ішіндегі ғалымдарда Ресей құрамындағы аймақтар мен автономиялық республикалардағы оқу-ағарту жұмыстарының тарихына байланысты ғылыми-зерттеушілік жұмыстарын арнаған. Мәселен, К.И. Султанбаева /Ресей, Москва/ 1917 жылға дейінгі Орта Еділ аймағын, Шығыс Сібірді, атап айтқанда Енисей аймағын, Хакасия Республикасын, Красноярск және т.б. қазіргі Саян-Алтай аймағын, М.И. Усманов /Ресей, Дагестан/ 1917 жылға дейінгі Ресейдегі мектеп реформасының тәжірибесін, С.А. Усманова /Ресей, Тула/ ХІХ ғасырдың аяғы - ХХ ғасырдың басындағы ұлттық, мәдени-білім беру қозғалысының идеялары және педагог, әдіскер, ақын, Ұлттық (Қырым татар) мектебін құрушылардың бірі – Бекира Чобанның педагогикалық мұралары жайында, А.М. Аллагулов /Ресей, Оренбург/ ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басында Ресей империясындағы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістері негізіндегі

халыққа білім беру мәселелері, М.А. Назарова /Таджикистан, Душанбе/ 1929-1941 жылдардағы тәжік халқына ендірілген алфавиттің латындандыру кезеңіне және оның Тәжікстанның білім беру жүйесіне әсері, О.Л. Лукьянова /Ресей, Владикавказ. Сев.Осетия/ 1931-1941 жылдары Солтүстік Кавказдағы бастауыш білім беру жұмыстары мен бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуы, А.Д. Сафарова /Ресей, Оренбург/ XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың 40-жылдар аралығындағы Орынбор өлкесіндегі сан жағынан аз ұлт өкілдерінің балаларына білім беретін түрлі типтегі мектептер, Джейла Гюндуз кызы Мамедова /Ресей, Москва/ XX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы тарихи жағдайларға байланысты Әзірбайжандағы орын алған білім беру мәселесі, Е.Г. Карпова /Ресей, Москва/ 1917-1945 жылдардағы Якутияның білім беру және оқу-ағарту бағытындағы мәдени-ағартушылық мекемелерінің тарихи-педагогикалық қызметі мектептер жүйесіне арналған. Тек біздер, өз зерттеу тақырыбымызға жақын келетіндерді және кейінгі жылдары жазылғын ғылыми-зерттеулік жұмыстарды ғана қарастырып отырмыз.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ жеріндегі оқу-ағарту мен білім беру жүйесінің қалыптасуы, дамуына өз заманында озық ойлы пікірлермен педагогикалық мұраларын қалдырған ұлт зиялыларының еңбектерінде ана тілінде бала оқыту, заманауи білімдерді беру, бала тәрбиесі мен мектеп құрылымы, оқытуға қажетті оқу бағдарламалар және оқу құралдарымен қамтамасыз ету т.б. мәселелер бойынша жазылған еңбектер мен қолжазбаларының педагогика тарихында алатын орындары анықталып, сараланып, талданды. Онда: Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Х. Досмұхамедов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, Қ. Кемеңгеров, Т. Шонанов т.б. және тақырыптық зерттеу жұмысымызда басшылыққа алып отырдық.

Зерттеу тақырыбына арналған ғылыми ізденушілік жұмыста бізге дейінгі жұмыстарды яғни, 1915 жылдан қазақ ұлттық бастауыш мектебінің қалыптасуының негізі болған кезең ретінде ашылмағандығын қарастыру арқылы халықтық ерекшеліктер мен өзгешеліктерге негізделген жағдаяттарды ашып, бастауыш білім берудің жаңашыл мазмұндық сипатын талдауды басшылыққа аламыз. Екіншіден, ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптарды мәдени-ағартушылық салада басшылыққа алу керектігі арқылы жаңашыл педагогикалық қозғалыстың орын алу жағдайын ғылыми тұрғыдан жүйелеу арқылы Қазақстандағы бастауыш білім беру тарихының қорын жаңа деректер көзімен толықтыру болса, үшіншіден қазақтың жазу таңбаларының өзгеруінің салдары халықтың оқу-ағарту саласына тигізген ықпалының оң және теріс әсерін ашу және оған ақиқаттық бағасын ғылыми-теориялық және әдістемелік жүйесін тарихи-педагогикалық тұрғыдан ашу. Ғылыми әдебиеттерге талдаулар жасап, зерттеліп отырған көкейкесті мәселеге қатысты ғылыми ізденушілік жұмыстарды қарастырғанда 1915-1941 жылдар аралығында Қазақстандағы бастауыш білім берудің қалыптасуы мен дамуын кейінгі кезеңдерімен сабақтастықта күні бүгінге дейін жетік қарастырылмағандығы байқалды. Ал, бұл қазіргі педагогика тарихындағы

бастауыш білімнің ғылыми теориясы мен тәжірибесіне қатысты ғылыми деректік мәліметтерді толықтыру қажеттілігін анықтайды. 1915-1941 жылдары аралығы кезеңде орын алған Қазақстандағы педагогикалық ғылымның даму тарихын дұрыс түсінуге, қазіргі жағдайы мен болашағын болжай білуге септігін тигізеді.

Демек, аталмыш мәселенің қазіргі кездегі қажеттілігі мен оның педагогика тарихында бұрын-соңды жүйелі түрде қарастырылмауы арасында жоғарыда айтылып өтілген қарама-қайшылықтарды жою үшін және бастауыш білім беру тарихын жүйеге келтіріп, толықтыруға байланысты біздер зерттеу тақырыбымызды **«Білім беру жүйесіндегі қазақ ұлттық мектебінің қалыптасуы мен дамуы»** (1915-1941 ж.ж. материалдар негізінде) деп таңдауға себепші болды.

Зерттеудің мақсаты: 1915-1941 жылдарында білім беру жүйесіндегі қазақ ұлттық мектебінің қалыптасуы мен дамуының тәжірибесін зерделеу, жүйелеу және бүгінгі мектептердің педагогикалық тәжірибесін жетілдіруге пайдалануға мүмкіндігін қарастыру.

Зерттеу нысаны: 1915-1941 жылдардағы білім беру жүйесі және бастауыш мектептердің құрылымдық жүйесі.

Зерттеу пәні: 1915-1941 жылдардағы қазақ бастауыш мектептерінің қалыптасуы мен дамуы.

Зерттеудің ғылыми болжамы: Егер 20-ғасырдың 1915-1941 жылдар аралығында Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі қазақ ұлттық бастауыш мектептерінің қалыптасуы мен дамуының тарихын жүйелеудің ғылыми-педагогикалық негізін айқындауға мүмкіндік туғызылса, онда ол оқыту мен тәрбие жүйесін жетілдіруге байланысты жаңа педагогикалық идеяларды және зерттеліп отырған мәселенің одан әрі дамытуға болжамдық мәні бар мүмкіндіктерді ашып көрсетуге ықпал жасайды.

Зерттеу міндеттері:

1. Бастауыш білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуын тарихи-педагогикалық тұрғыдан жүйелеу арқылы талдаулар жасау (1915-1941 жж);

2. 1915-1941 жылдардағы қазақ ұлттық бастауыш мектептерінің ғылыми-педагогикалық жүйесінің негіздерін кезеңмен айқындау;

3. Зерттеу кезеңіне енген уақыттағы бастауыш мектептеріне арналған оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларының мазмұнын ашу және қазіргі бастауыш білім берудің педагогикалық үдерісі мен сабақтастығын анықтау;

4. XX ғасырдың 1915-1941 жылдарындағы бастауыш мектептердің білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуындағы педагогикалық алғы шарттарын ашу.

Жетекші идея. Қазақ педагогика тарихы даму үрдісінде еліміздегі жинақталған тәлім-тәрбиелік жұмыстарды, соның ішіндегі 20-ғасырдың 1915-1941 жылдарындағы білім беру жүйесінде қазақ бастауыш мектептерінің дамуын зерттеп қорытындылау және бағалау, бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне арқау ету.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық және теориялық негізі: Жеке тұлғаны дамыту мен қалыптастыру жайлы тарихи диалектикалық даму

заңдылықтары, тарихи педагогикалық құбылыстарды зерттеудегі ақиқаттық пен шындық, тарихи жүйелілікті сабақтастыру.

Зерттеудің базасы: І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті КЕ АҚ, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің 5В010200 - «Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының білімгерлері.

Зерттеудің көздері: 1915-1941 жылдардағы мерзімді басылымдар, Қазақстандық және Ресей, Өзбекстан орталық мемлекеттік мұрағат материалдары, елдеріндегі педагогика тарихы, ғалым мамандардың ғылыми зерттеу еңбектері, Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының сирек кітаптары мен қолжазбалар қорындағы материалдар.

Зерттеу әдістері: Зерттеу кезеңіне қатысты тарихи-педагогикалық еңбектерге, мұрағат құжаттарын салыстырмалы-тарихи талдау, зерттелетін мәселе бойынша нақты деректерді логикалық-тарихи, теориялық және жүйелік талдау, сұрыптау, жалпылау, жүйелеу және жалпы зерттеу нәтижелерін қорыту, бағалау.

Зерттеудің кезеңдері:

Бірінші кезең (2017-2018) зерттеу тақырыбы анықталып, ғылыми-педагогикалық және арнаулы әдебиеттерде бұл мәселенің зерттелу жайы қарастырылды. Тақырып бойынша тарихи, тарихи-педагогикалық, тарихи-этнографиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге шолу жасалды. Зерттеу нысанындағы оқу жоспарлары мен бағдарламалары, оқулықтармен танысып талданды.

Ғылыми және ұғымдық аппараттар белгіленіп, мұрағат материалдары жинақталып, олар бұрынғы баспаға жарық көрген еңбектермен салыстырылып, ғылыми дәйектелігіне көз жеткізілді.

Зерттеу материалдары негізінде бірнеше ғылыми еңбектер, мақалалар мен кітапшалар жарық көрді.

Екінші кезең (2018-2019) жинақталған деректер қазіргі педагогика ғылымдарының теориялық қисындары тұрғысынан талдауға алынды, 1915-1941 жылдардағы Қазақстандағы бастауыш білім беру кезеңдері белгіленіп, сипаттама берілді.

Үшінші кезең (2019-2020) жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижелері қорытындыланып, жүйеге келтірілді. Кезеңге бөлудегі қолданылған әдістер: талдау, жинақтау, тарихи салыстырмалы, тарихи генетикалық, құрылымдық және функционалдық ерекшеліктері айқындалды.

Докторанттың тікелей араласуымен педагогика тарихы пәніне қажетті зерттеу нысаны материалдары «Қазақстандағы бастауыш мектептердің тарихы» атты (1915-1941 жж.) элективті курс бағдарламасында дәріс, семинарларды жоғары оқу орындары студенттеріне ұсынылды және жүргізілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы:

1. Қазақстандағы бастауыш мектептердің тарихнамасын жүйеленіп, ұлттық мектептің құрылу себептерін арнайы талдап, шынайы баға берілді (1915-1941 жж.);

2. XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ ұлттық бастауыш мектептерінің ғылыми-педагогикалық негіздері айқындалып, ғылыми жүйеге келтіріліп тұжырымдамалық тұрғыдан кезеңдік талдауға алынды.

3. Патшалық Ресей мен кеңестік үкіметтің білім беру саясаттарының жүйесінде құрылған бастауыш мектептердің оқу жоспары мен оқу бағдарламаларына талдаулар жасау арқылы қазіргі бастауыш білім мазмұнымен сабақтастығының өзара байланысы анықталады (1915-1941 жж.);

4. Бастауыш мектептердегі білім беру жүйесінің 1915-1941 жылдарда қалыптасуы мен дамуының педагогикалық алғы шарттары анықталды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі:

Диссертациялық зерттеу жұмыста қамтылған және арнайы дерек көздеріне сүйеніп белгіленген материалдар мен ой-тұжырымдар Қазақстандағы 1917 жылға дейінгі патшалық Ресей құрамындағы оқу-ағарту және кеңес үкіметінің қалыптасуы мен дамуы кезеңіндегі қазақ халқына қатысты білім беру тарихы жайындағы оқу, білім беру, зерттеушілік т.б. жұмыстарда қолданылуы мүмкін. Оларды Қазақстан мен Орта Азия аймағының халықтық білім беру тарихын жан-жақты зерттеуде; оқулықтар мен оқу құралдарын, жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларын әзірлеуде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында педагогика тарихы пәнінің курсына және отандық тарихы мәселелері бойынша элективті курстарды оқу кезінде пайдалануға болады. Зерттеудің көкейкесті мәселесі бойынша «Қазақстандағы бастауыш мектептердің тарихы» атты (1915-1941 жж.) элективті **курс бағдардағы** түйінделген ой-пікірлер негізінде университетте педагогика тарихының білімдерін толықтыру бағытында пайдалануда.

Қорғауға ұсынылған негізгі қағидалар:

1. Қазақстандағы қазақ бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуының тарихи-педагогикалық негіздік мәселелерін зерттеу нәтижелері (1915-1941 ж.ж.);

2. XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ ұлттық бастауыш мектептерінде білім беруді ұйымдастырудың ғылыми-педагогикалық негіздегі пікірлерді саяси-қоғамдық және ұлттық мәдени жағдайларын кезеңдермен анықтау;

- /1915-1917 жылдар қазақ жеріндегі бастауыш мектептердің орыстандырудағы миссионерлік саясат аясындағы педагогикалық жүйеден алшақтау және ұлттық жазу таңбасының /төте оқу/ түзілу негізінде ұлттық бастауыш мектептердің құрылу, оқушылардың ана тілінде білім алуының басты жылдары - 1 кезең /;

- /1918-1929 жылдар – ұлттық бастауыш мектептердің дамуы және ыдырауы. Қазақ мектептерінде орыс тілін оқыту міндеттеу, оқу жоспарлары мен бағдарламаларды, оқулықтарды жазу және мазмұндық құрылымының жүйелеуді бір орталықтан басқару, кеңес үкіметі идеологиясына бағындыруды жүзеге асыру - 2 кезең/;

- /1930-1941 жылдарда кеңес үкіметінің орталықтандырылған білім беру жүйесінің дамуы, қазақ жазу таңбаларын /латынға көшу/ өзертуді,

жасанды сауатсыздықты жою жұмыстары және орыстың жазу /кирилль/ таңбасына өту кезеңі - 3 кезең /;

3. Қазақ ұлттық бастауыш мектептерінде 1915-1941 жылдарда білім беруге арналған оқу жоспары мен оқу бағдарламаларының жүйесін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талдау және қазіргі бастауыш біліммен сабақтастығын негіздеу;

4. 1915-1941 жылдардағы бастауыш білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуындағы педагогикалық алғы шарттарын дәлелдеу.

Диссертацияның құрылымы. Диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1915-1941 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДА БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕРДІҢ ТАРИХНАМАСЫ атты бірінші бөлімде осы көрсетілген мерзімдегі Қазақстандағы бастауыш мектептердің типтері, дамудағы өтпелі кезеңдері мен олардың өзіндік ерекшеліктері, сол уақыттағы бастауыш мектеп ісінің тарихы және ілгері даму жағдайы қарастырылады.

Біздің зерттеуіміздегі қарастырылып отырған 1915-1941 жылдар ауқымында қазақ жеріндегі білім беру жүйесінің патшалық Ресей өкіметінің кезеңіндегі қазақтарды орыстандыру бағытында ашылған орыс-қазақ мектептері және мұсылмандық білімнің ескі және жаңа жүйесі, сондай-ақ кеңес өкіметінің идеологиялық бағытқа негізделген кеңестік білім беру мазмұнындағы мектептердің қалыптасуы мен дамуы, олардың мазмұндық құрылымдары жайындағы мәселелерде ұлттық сипатқа бағытталған мектептің өзіндік орнына білім тарихы тұрғысынан ғылыми негіздеу болып табылады.

Зерттеудің мақсат пен міндеттерін және қойылған болжамдық ұсыныстарды, ғылыми зерттеу жұмысындағы жаңалық және қорғауға ұсынылған қағидаларға қол жеткізу барысында біздер философиялық диалектиканың даму заңдылығын басшылыққа ала отырып, қарастырған кезеңдердегі білім берудің мазмұндық жүйесінің түрленуі, даму жайындағы мәселені анықтау, талдау, сараптау, ақиқаттықпен дәлелдеу барысында білім берудегі тарихилығы, шындық пен ақиқаттық, жинақылық және жүйелілік қағидалық ұстанымдарды басшылыққа алдық және бұл тарихи-педагогикалық тәжірибенің ғылымилығын толық талдауға мүмкіндік береді.

Бастауыш білім беруге қатысты тарихи мәселелерін қарастырғанда бізге дейінгі қалыптасып, дамыған бастауыш мектептердің жүйесін өз алдына қарауға және олардың мазмұндық құрылымдары мен атқарған қызметтеріндегі жетістіктерін тарихи-педагогикалық және әдістемелік тұрғыдан анықтау қажеттілігі туындайды. Қазақ жерінде бастауыш мектептердің тарихы жайында ғылыми-зерттеушілік жүргізгенде сол кезеңдегі мемлекеттік билік жүйесінің даму тарихымен тығыз байланыста болғандығы және ондағы құрылған педагогикалық жүйенің ерекшелігін басшылыққа алғанымыз ақиқат пен шындыққа жақын келеді.

Білім берудегі тарихилық – бастауыш білімді ұйымдастырып, беретін мектептердің қалыптасуы мен дамуына ықпал жасайтын табиғи байланысты анықтау мен білу және тануды іске асыратын қағидалық ұстаным. Бастауыш

мектептердегі білім мазмұндарының тарихи даму жолын зерттеп және оның болашақтағы даму бағытын анықтауға табиғи шындық көрінісін түсінуге, заңдылықтарын ашуға мүмкіндік береді. Қазақстандағы бастауыш мектептердің дамуын тарихи-педагогикалық тұрғыдан талдау, оның тарихи хронологиялық аумағын анықтау белгілі кезеңдермен негізделген.

Ақиқат пен шындық – диссертациялық жұмыста пайдаланылған тарихи деректік мәліметтердің зерттеу жұмысына енетін кезеңдерге қатысты екендігін растау жайында мұрағаттық деректердің түпнұсқасын тексеру. Зерттеуге арналған тақырыптық жұмыста қолданылған деректік мәліметтерді бұрын қарастырылған ғылыми еңбектердің мағлұматтық және нәтижелерімен салыстыру, зерттеліп отырған оқу-ағарту саласындағы бастауыштағы орын алған педагогикалық үдеріс құбылыстарының ұқсастық пен ерекшеліктерін анықтау. Ғылыми-зерттеу жұмысының қарастырған кезеңдерінде әлеуметтік ортада оқу-ағарту саласындағы бастауыш білім берудің қажеттілігі, сұранысына талдаулық түсінік беру.

Жинақтылық – ғылыми-зерттеу аясына енген кезеңдегі оқу-ағарту саласындағы білім беру жұмыстарында бастауыш мектептердің жұмысы әлеуметтік-педагогикалық құбылыс ретінде мәнін түсіну және оған ықпал жасаушы сыртқы жағдаяттар мен оларға негіз болған алғышарттарды және тағы басқа мәселелердің байланыстылығын ашу арқылы топтастыру, жинақтау. Бастауыш мектептердің мазмұндық құрылымдарының өзара байланысын анықтау мен педагогика тарихында бастауыш білімге қатысты мұрағаттық деректерді кезеңдер бойынша жинақтау, мәліметтерді сұрыптап, талдау мен қорыту, философиялық, әлеуметтік-саяси, тарихи-педагогикалық, әдістемелік және психологиялық тұрғыдан ой-пікір түйіндеу.

Жүйелілік – тақырыптық зерттеу мазмұнында Қазақстандағы бастауыш мектептердегі білім беру мен оқыту және тәрбиелеу жұмыстарындағы педагогикалық тәжірибелерінің бүгінгі бастауыш білім беру жүйесіндегі педагогикалық жүйедегі теория мен әдістемелік жұмыстарының арасындағы сабақтастық пен жүйелілік негіздерінің бар екендігін ғылымилық тұрғыдан негізделуі. Тарихилық білім беру жүйесі мен бүгінгі педагогикалық үдерістердің ішкі үйлесімділігі және олардың ішкі байланысын біртұтастық негізде түсіну.

Яғни, педагогика ғылымындағы білім беру тарихының тұтастық өзек бірлігі мен жүйелілік сипатын ашатын мәнге ие болу. Қай кезеңде де, не қандай қоғамдық құрылым болмасын ұрпаққа берілетін тәрбие мен білім мазмұнын анықтау, педагогикалық жүйе құру басты міндеттердің бірі ретінде қарастырады және оның өзегі – бастауыш білім беру болып табылады. Бастауышта оқыту мен ондағы білім мазмұны қоғам құрылысындағы әлеуметтік ортаның сұраныс талабына, қоғамдық құрылымның бет алуудағы даму бағытында саяси-идеологиялық, әлеуметтік-мәдени тағы басқа да салаларының қатынастық жүйесіне өзара байланысына тәуелді болады. Қоғамдық құрылымның идеологиялық бағытта дамуына орай білім берудің мазмұны және оны оқытудың әдіс-тәсілдері жетілдіріліп, жаңаша міндеттер ғылым мен техниканың дамуына орай анықталып, оны ұйымдастыру

жолындағы формалары да заманауи сұранысқа лайықты шығармашылықпен жетілдіре отырып, сол кезеңде туындағын міндеттерді шешудің жаңа жолдары айқындалып отырған. Сондықтан да біз қарастырып отырған кезеңдегі мектеп жүйесінің жаңа қоғамдық құрылымның бағыттық идеологиясының аясында өзгеріске түсе отырып, дамуында заңдылықтар деп қарастырамыз.

Әрине, озық үлгілері мен сол тарихи кезеңдегі орын алған қоғамдық және әлеуметтік т.б. мәселелердің кері зардаптарының орын алғандығын және олардың ұлттық болмыстың сақталып қалуы мен дамуына келтірген залалын да жоққа шығара аламаймыз. Себебі, 1915-1941 жылдардағы қоғамдағы саяси-идеологиялық, құқықтық, қаржылық-экономикалық, әлеуметтік-мәдени т.б. саладағы өзгерістер оқу-ағарту жүйесін қайта құру жұмыстарымен негізделеді. Яғни, мектептердегі оқу-тәрбие жұмыстарының мазмұны, әсіресе, бастауыштағы педагогикалық үдерістердің ұйымдастырылуы мен өткізілуі сол кезеңде жаңаша құрылған қоғамдық құрылымы ықпалының аясында жүргізілді.

Бүгінгі мемлекетіміздің даму бағытына орай халқымыздың басынан өткізген қоғамдық өміріндегі тарихи тәжірибелеріне қазіргі түсініктегі тұнық оймен қарап, жаңа көзқарастық тұрғыдағы пікір қалыптастыратын іздену мен зерттеушілік жұмыстарын жүргізу және оларды объективті түрде зерделеу заманауи қажеттілік. Өйткені, жас ұрпаққа тәрбие мен білім берудегі оқыту жұмыстарында орын алатын бүгінгі және келешектегі туындайтын көкейкесті мәселелердің оң шешімін табуда – өткеннің оқу-ағарту салаласындағы тарихи тәжірибелерін жетік білді талап етеді. Тәлім-тәрбиеге қатысты барлық мәселелерді жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Біздің зерттеп отырған 1915-1941 жылдар аралығындағы оқу-ағарту жұмыстарындағы бастауыш мектептердің даму кезеңдерін және педагогикалық жүйе негіздерін үшке бөліп қарастыруға болады.

1 кезең 1915-1917 жылдар қазақ жеріндегі бастауыш мектептердің орыстандыру пиғылдағы миссионерлік саясат аясында педагогикалық жүйеден алшақтау барысы және ұлттық жазу таңбасының /төте оқу/ түзілу негізінде ұлттық бастауыш мектептердің құрылу, оқушылардың ана тілінде білім алуының басты жылдары.

2 кезең 1918-1929 жылдар аралығы – ұлттық бастауыш мектептердің дамуы және ыдырауы. Қазақ мектептерінде орыс тілін оқыту міндеттеу, оқу жоспарлары мен бағдарламаларды, оқулықтарды жазу және мазмұндық құрылымының жүйелік сипатын бір орталықтан басқарылатын кеңестік қоғам құрылысындағы идеологиялыққа бағындырудың жүзеге асырылуы.

3 кезең 1930-1941 жылдар аралығы кеңестік қоғамдағы орталықтандырылған білім беру жүйесінің дамуы және қазақ жазу таңбаларын /латынға көшу/ өзертуді, жасынды саутсыздықты жою жұмыстары мен орыстың қолданыстығы жазу /кирилицаға/ таңбасына өту кезеңі.

Жоғарыда баяндалып берілгендей Қазақстандағы 1915-1941 жылдардағы бастауыш мектептердің тарихын қарастырғанда сол кезеңдегі оқу-ағарту жұмыстарының құрылымдық жүйесі мен деңгейлері өзіндік

ерекшелік сипатқа ие және оларды кезеңдер бойынша жүйелеп, талдаулар, мазмұндық құрылымын ашып беруге ұмтылыстар жасаймыз. Білім беру тарихындағы қазақ жеріндегі бастауыш мектептердің тарихын толықтыру және сол кезеңде жүргізілген оқу-ағарту жұмыстарының педагогикалық жүйесінің дамуын анықтау мен оған негіз болған алғы шарттарын қарастыруға, анықтауға мүмкіндік жасайды. 1917 жылғы қазан төңкерісіне дейін патшалық Ресейдің орыстандыру-отарлау саясатының құрбаны болып, кейінгі жаңа қоғамдық құрлыстағы орын алған кеңестік жүйенің саяси-идеологиялық шырмауына ілігіп қазақ ұлтының өзіндік даму жолында жас ұрпаққа берілетін рухани құнды тәлім-тәрбиелік мұраларының өзіндік жүйесі жойылуы орын ала бастады. Мәселен, бастауыш білім берудегі жадидтік, ұлттық, т.б. мектептер мен медреселер негізіндегі орта арнаулы және жоғары оқу орындарының мазмұндық құрылымы бұрмалауға ұшырады. Біз осы жағдайды ескере отырып өз жұмысымызда Қазақстандағы 1915-1941 жылдар аралығындағы оқу-ағарту саласындағы бастауыш мектептердің құрылымдық жүйесіне және оның дамуы жайындағы мәселелерге тарихи-педагогикалық тұрғыдан объективті факторлерге сүйене отырып мазмұнын ашпақпыз.

XX ғасырдың 1915-1941 жылдарындағы Қазақстандағы бастауыш мектептің даму тарихына ислам діні негізінде қалыптасатын мұсылмандық дүниетанымның кең өріс алуына тосқауыл жасау үшін қазақтар арасында орысша білім беруді тарқату бағытында орыс-қазақ (орыс-түзем) мектептерін ашып, жұмыстарын жандандыру деп түсінді. Бұнда өзге ұлттарды орыстандыруды мақсат тұтқан миссионерлік педагогика жүйесін енгізу, себебі, отарлық саясаттың басты мақсаты – орыстандыру, шоқындыру. Қазақстанға қадим – ескі әдісті діни мектептер жаңа әдісті жәдид /төте оқу/ мектептері ретінде қайта құрылуы қазақ балаларының ана тілінде білім алып, оқуы, әлем мен қоршаған ортаны қазақи дүниетаным негізінде ғылыми тұрғыдан танытып, тәрбиелеуін тереңдете түсті. Білім берудегі жаңа бағытта орын алған «төте жазу» атына ие болған ағым – «жадизм» деп түсіндірілді. «Жадизм» – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бас кезінде жаңаша білім беруді ұстанатын әдіс, әр ұлттың балаларына өз ана тілінде білім алуын жүзеге асырушы, оқу-ағарту саласындағы үздік орын алған саяси-мәдени ағам ретінде мәнге ие болды. Білім беру жүйесінде заман талабына сай мұсылмандық оқудың қайта құрылуы – «жәдидтік оқудың» күшейуі патшалық Ресей өкіметінің құрамындағы түркі тілдес халықтары арасында мұсылмандық дүниетаным мен ұлттық қозғалыстың өзегіне айналған мәдени ағартушылық сипатта дамып, олардың балаларының ана тілінде сауат ашып, білімді меңгеріп, ғылыммен айналысуына үлкен ықпал жасады.

XX ғасырдың басында тарихи сахнаға шыққан ағартушылардың, педагогтар мен жазушылар қазақ халқының тарихи-мәдени өмірінде өзіндік із қалдырған, халық ағарту ісі мен ұлттық мектепті қалыптастыруда және оның іргетасын қалауға қазақтың ұлы перзенттері А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Х. Досмұхамедұлы, С. Сейфуллиннің, Ғ. Қарашев, М. Шоқай т.б. педагогикалық мұрасының бүгінгі таңда ғылыми мәні орасан зор.

Кеңестік қоғам құрылымының қалыптасу кезеңдерінде қазақ зиялылары жалпы заңға бағына отырып бірыңғай оқу-ағарту жүйесінде қазақ мектептерінің қалыптасу жүйесінің дербес мектеп түрі – «ұлттық мектеп» құру және ашу мәселелерін басты міндеттердің бірі ретінде қарастырғандығы анық. Жаңа жүйеде қазақтар арасында құрылып жатқан мектептер ұйымдастырушылық және құрылымдық жағынан бір тектілікке жақын келгенімен де қазақ мектептері үшін жазылатын оқу жоспарлары мен бағдарламаларының ерекшелігі – ана тілін /қазақ тілін/ білім мен тәрбиенің басты тілі және құралы ретінде басшылыққа алу. Себебі, қазақ мектептеріндегі педагогикалық процесті ана тілінде ұйымдастыру мен жүзеге асырудың басты ұстанымында білім беру мазмұнында ұлттық салт-сана мен мәдениеттің негіздерін кеңінен қолдануын жүзеге асыру. Ұлттық болмысты бейнелейтін қазақи салт-дәстүрлер мен ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылық мәдениеттің негіздерін дидактикалық оқу материалдары ретінде пайдалануды талдап, сұрыптап, жүйелеу. Ондағы оқытудың мақсаттарын ұлттық тәрбие берудің бағыттарымен сабақтастыру арқылы білім беруді ұйымдастыруды жүзеге асыруда біртұтастық байланыста іске асыру керектігіне мән берілгендігін көреміз.

XX ғасырдың бас кезіндегі патшалық Ресей кезеңінде және кеңес өкіметінің бас кезеңінде де қазақ мектептерінде оқу, баланың ана тілінде болу мәселесі және оның дамуының басты мақсат пен міндеттері ретінде орын алды. 1926-1927 оқу жылында кейбір қазақ мектептерінің тіпті бесінші топтарында ана тіліндегі оқулықтар мен қажетті оқу кітаптардың және арнайы дайындығы бар қазақ мұғалімдерінің жетіспеушілігінен сабақтары орыс тілінде жүргізілді.

Кеңестік үкіметтің 20-30 жылдары кезеңінде бастауыш білім беруді дамыту қоғамдағы саяси-идеологиялық және күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайда жүргізілді. Ауылдық елді мекендердегі қазақ мектептері ерекше қиындықтарға ұшырады. Шағын кешенді жинақталған мектептердің өзінде бастауыш сыныптардың толық болмауы мен жабдықтардың жетіспеушілігі педагогикалық үдерісті талаптық деңгейде ұйымдастыру мен өткізуге кері әсерлерін тигізді, соның себептерінен мектептер толыққанды жұмыс жасамады, мектеп мұғалімдерінің кетуіне және балаларды оқуға тарту жұмыстарының тежелуіне алып келді. Бұл айтылған ой-пікірлердің шынайылығына 1934-35 оқу жылында ауылдық елді мекендердегі оқушыларды мектепке тарту және сыныптарды толтыру жұмыстары төмендегі келтірілген деректік мәліметтермен негізделеді:

Бұл 1930 жылдан бастау алған оқу-ағарту саласындағы жұмыстарды жетілдіру үшін бірқатар педагогикалық оқу орындары құрылды, дегенмен бұл бағыттағы жұмыстар 1940 жылдардың өзінде де толығымен шешілмегені анық.

1915-1941 ЖЫЛДАРДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚУ-ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНІҢ ТАРИХИ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСТЕРІМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ атты екінші бөлімде зерттеу ауқымына

енген кезеңдегі әр типтегі бастауыш мектептердің білім берудегі педагогикалық тәжірибесінің бүгінгі бастауыш білім беру кезеңімен ұласымдылық табуы, оқу бағдарламалары, оқу құралдары білім мазмұнына және осы бастауыш мектептерде оқу-тәрбие жұмыстарын баланың ана тілінде ұйымдастыру мәселелері бойынша пайда болған ой-пікірлерге талдау жасай отырып, тарихындағы педагогикалық құнды мұралардың мәні ашылды.

Біздің қарастырып отырған мәселеде Қазақстандағы 1915-1940 жылдар аралығындағы бастауыш мектептердегі оқыту мен тәрбиелеу және білім беру жүйесінің мазмұндық жүйесі бүгінгі бастауыш сыныптардағы орын алып отырған педагогикалық мәселелермен тығыз байланысты және оның тарихи педагогикалық негіз құрайтын құрамасы ретін орын алады. Бұл бүгінгі бастауыш білім беру кезеңінің тарихи тамыры және қазіргі бастауыш сыныптардағы педагогикалық үдерістермен ұласымды сабақтастығының бар екеніне негіз болады. Сондықтан Қазақстандағы бастауыш оқытудағы білім беру жүйесінің мазмұны заманауи талаптарға үйлесімді дұрыс бағытта қалыптасып дамуына, өткеннің педагогикалық жүйесінде орын алған келеңсіздіктер мен қателіктерді болдырмау үшін және оқыту-тәрбиелеу жұмыстарында болашақты болжап, сапалы ұйымдастыруға алғы шарттар ретінде орын алады. Бастауыш білім – ұлттың болашағын қалаудағы басты құрал болуы қажет. Қазақ мектептері соның ішінде, бастауышта оқытудағы білім мазмұнында қазақтың ұлттық болмысын беретін ерекшеліктер ауқымда ендірілуі керек.

1915-1940 жылдарда түрлі қоғамдық дамуда орын алған бастауыш мектептердегі педагогикалық үдерістердің үнемі жетіліп, дамуы әсерінен бүгінгі егемен мемлекетіміздегі білім беру реформаланың негізіндегі стандарттары, оқу бағдарламаларының жасалуына алып келген тарихи-педагогикалық заңды құбылыс ретінде түсінуімізге негіз болады. Бастауыш білім берудің ғылыми-теориялық және ғылыми-әдістемелік бағыттағы педагогикалық озық пікірлер мен тәжірибелердің дамып, жетілуіне өзек болатын нәрсе – оның дамуындағы жүріп өткен тарихи жолы болып табылады, яғни, оқу-ағарту саласында қоғамдық сұраныстағы талапты орындау бағытында педагогика ғылымының дамуында қол жеткізген нәтижелері ретінде орын алады.

Жаңа жазу таңбалары негізінде әліппе оқу құралының жазылуы еліміздегі көптеген қиыншылықтарды жойды. Қазақтың жаңа алфавиті әліппесі біздің дамуымызға үлкен пайдалы ықпалын тигізетін құбылыс болды. Жаңа алфавит ұлттық мектептерінің қалыптасып дамуы жолында үлкен қадамдар жасаудың негізі болды. XX ғасырдың бас кезінен бастап қазақ балаларының ана тілінде білім алуы жүзеге асыруда араб жазу таңбасын өңдеп, қазақ жанына тартымды қылып, қазақтың төл тума алфавиттік жүйесін жасады. Бұл «Ахмет жазу» деп аталып, қазақ балаларының ана тілінде білім алуында ерекше орын алғаны оқу-ағарту жұмысындағы бір бағыт болса, екіншіден тілдік, әдістемелік негізде ғылыми

жол салды. Сонымен бірге, қазақ баласының орыстануына тосқауыл болатын бағыт болды.

Жәдидтік оқу жүйесі негізінде құрылған ұлттық бағыттағы жаңа мектептер ана тілінде оқытудың дыбыстық әдісін қолданып, орыс графикасы негізінде жасалған қазақша оқу құралдарынан бас тартты. Бұл қазақ бастауыш мектептерінде тәрбие мен білім беру, оқу бағдарламалары мен оқулықтарын және оқу материалдарын, оқытуды ұйымдастырудың мазмұнын жаңа әдістемелік жүйеде жүзеге асырудағы педагогикалық озық тәжірибелік үлгілері ретінде орын алды.

1920-1929 жылдары араб жазу таңбасы негізінде жасалған қазақтың төлтума жазуын іс қағаздарына кеңінен пайдалану және қазақ тілін енгізу көрініс алды. Дегенмен де, 1927-1940 жылдары латын әліпбиіне көшу жүзеге асырылды, 1940 жылдан бастап – кирилл алфавиті енгізілді. Халықтың көп бөлігі үшін латын әліпбиіне көшу бір уақытта оқу мен жазуды үйрету болды, сонымен қатар латын алфавиті саяси жағынан социалистік қоғамның біртұтастығы негізінде жүзеге асырылды. Бұл патшалық Ресей кезеңінен келе жатқан орыстандыру саясатының жалғасы ретінде орын алу мен халықтар достығы ұранды сөзбен отарлауды жалғастыру. Оның негізі жоғарыда баяндалған кириллдік жазу таңбасын енгізудегі басты мақсат – орыс тілін қарым-қатынастың басты тілі ретінде мойындату және жүзеге асыру болды.

Біздің диссертациялық зерттеу жұмысымызда қол жеткізген нәтижелерімізге сүйене отырып және ізденушілік жұмысымызда пайдаланған деректік мәліметтерді басшылыққа алып оның ғылымилығын негіздеу шаралары барысында педагогика тарихы курсы толтырылу үшін арнайы жасалған элективті пән – бұған дейін қазақ бастауыш мектебінің тарихына қалыптасқан көзқарастарды жаңа тұрғыдан қалыптастыру үшін жасалып, енгізілді. Мемлекет және ондағы қоғамдық құрылым мен әлеуметтік ортада жаңашыл көзқарастың қалыптасуы мен дамуына ықпал жасаушы озық ғылым мен оны негіздейтін алдыңғы қатарлы білімдер жүйесі екендігі анық. Озық білімдерді меңгеріп, ғылымдарды игеруге қабілетті болудың өзегі оқу-ағарту саласы арқылы білімдерді беретін мектептер жүйесінде атқаратын жұмыстар үлкен екендігі анық. Сондықтан да біздер, «Қазақстандағы бастауыш мектептердің тарихы» /1915-1941 ж.ж./ атты элективті курс оқытуды жүзеге асырдық. Бұл бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуының тарихи жолын, оған негіз болған педагогикалық ой-пікірлердің пайда болуы мен тәжірибеде орын алуын зерттеп, түсінуге және ақиқаттық бағасын беру – тарихи-педагогикалық мұрадағы бастауыш білім беруді өз алдына жеке қарау қазіргі ұлттық мектептің құрылымындағы кемшіліктерді түзетуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, тарихи кезеңдегі бастауыш мектептердің типтерін, олардың педагогикалық тәжірибесінде қолданыс тапқан оқулық, оқу құралдары мен оқу жоспарларының, бағдарламаларының мазмұндық құрылымдық жүйесін ғылыми-педагогикалық, әдістемелік тұрғыдан танып, білуге, мәнін ашуға мүмкіндік жасайды. Қазақстандағы білім берудің тарихында орын алған педагогикалық тәжірибелерді жаңаша қарап зерделеуге жол ашады. Бұл қазіргі оқушылардың және болашақ

мамандардың тарихтан және білім беру жүйесіндегі тарихи мәселелер бойынша жаңа көзқарастарын қалыптастырып, қоғамдық сананың жаңаша жаңғыруына ықпалын тигізіп, ұлттық бағыттағы білім беру жүйесіне дамытуға негіз боларлығы анық. Бізге дейін осы бастауыш мектептердің қызметіне қатысты тарихи-педагогикалық зерттеулерде, сол кезеңдердегі орындалған педагогикалық жұмыстарға баға беруде сынаржақтық орын алып, мәселен, бірін асыра мадақтау, екіншісін түкке тұрғысыз ғып түсіндірулер орын алғандығы негізінде сол кезеңдердегі бастауыш мектеп түрлеріне және олардың даму тарихына байланысты шынайылық бағаның берілмей келгендігі орын алды.

Қорытындылай келе, таңдап алған тақырыптағы зерттеу жұмысымызды жазу барысында төмендегідей нәтижелерге қол жеткіздік. Онда 1915-1941 жылдар аралығындағы Қазақстанда бастауыш мектептердің қалыптасуы мен дамуында орын алған тарихи-педагогикалық жүйелердің түрлері, оқу-ағарту саласындағы жұмыстар мен бастауыш мектептердің типтері және олардың өздеріне тән құрылымдық мазмұндарына сәйкес оқу-тәрбие қызметін ұйымдастырудың ерекшеліктерінің болғандығы дәлелденеді.

1. Зерттеу жұмысында ХХ ғасырдың 1915-1941 жылдар аралығындағы Қазақстандағы бастауыш білім берудің тарихи-әдіснамалық жүйесі жасалып, тарихи-педагогикалық және әдістемелік тұрғыдан сипаттамалар беріліп, талдаулар жасалынды.

2. Зерттеліп отырған тарихи кезеңді үшке бөліп қарастырдық /1 кезең 1915-1917 жылдар қазақ жеріндегі бастауыш мектептердің орыстандыру пиғылдағы миссионерлік саясат аясындағы педагогикалық жүйеден алшақтау барысы және ұлттық жазу таңбасының /төте оқу/ түзілу негізінде ұлттық бастауыш мектептердің құрылуы, оқушылардың ана тілінде білім алуының басты жылдары. 2 кезең 1918-1929 жылдар аралығы – ұлттық бастауыш мектептердің дамуы және ыдырауы. Қазақ мектептерінде орыс тілін оқыту міндеттеу, оқу жоспарлары мен бағдарламаларды, оқулықтарды жазу және мазмұндық құрылымының жүйелік сипатын бір орталықтан басқарылатын кеңестік қоғам құрылысындағы идеологиялыққа бағындырудың жүзеге асырылуы. 3 кезең 1930-1941 жылдар аралығы кеңестік қоғамдағы орталықтандырылған білім беру жүйесінің дамуы және қазақ жазу таңбаларын /латынға көшу/ өзгерту, жасанды сауатсыздықты жою жұмыстары мен орыстың қолданыстығы жазу /керильцаға/ таңбасына өту кезеңі білім беру тарихы саласы бойынша негізделді. Бастауыш мектептердің даму тарихындағы, олардың типтері әрі өзіндік сипатының, тарихы мен дамуын, білім берудегі оқу бағдарламаларының жетілдірілудегі білім мазмұны, оқу-тәрбие жұмыстарының ана тілінде ұйымдастырылуының кезеңдік ұласымы айқындалды.

3. ХХ ғасырдың 1915-1941 жылдар аралығындағы Қазақстандағы бастауыш мектептер мен бүгінгі бастауыш білім беру жүйесінің өзара тарихи-педагогикалық байланыстылығы анықталып, олардың сабақтастығы дәлелденді.

4. «Қазақстандағы бастауыш мектептердің тарихы» /1915-1941 жж./ атты тақырыптағы элективті курс жасалып, педагогика тарихы пәнінің оқу материалдарын толықтыруға мүмкіндік беретіндігі жоғары оқу орындарындағы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлайтын бөлімдердің білім бағдарламасына ендіріліп, анығын нақтылауға бағытталған педагогикалық эксперимент жүргізу арқылы нәтижелері алынып, тиімділігі дәлелденді.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми аппаратында қойылған ғылыми болжамның және бүкіл зерттеу жұмысының құрылымдық жүйесінің дұрыстығы дәлелденді. Зерттеу жұмыстың нәтижелері Қазақстандағы білім тарихына қатысты білімдер қорын толықтырады және оны педагогика тарихына қатысты зерттеулер мен ізденушілік жұмыстарды кеңінен пайлануға болатындығы анықталды.

Ғылыми-зерттеу жұмыстың нәтижелеріне сүйене отырып, бастауыш білім беру кезеңіндегі педагогикалық тәжірибелердің дамуына ықпал жасау және болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлауда немесе олардың кәсіби білімдерін жетілдіру мен арттыру бағытында төмендегідей ұсыныстар жасаймыз:

1. Қазақстандағы бастауыш мектептердің даму тарихын 5В010200 – «Бастауышта оқытудың педагогикасы және әдістемесі» мамандығының оқу жоспарына элективті курс ретінде оқытылуы тиімді деп санаймыз.

2. Бастауыш сынып мұғалімдерінің біліктігін жетілдіру институттарында бастауыш білім берудің тәжірибесі, тарихы және теориясының қалыптасуы жөнінде арнайы дәрістер мен тәжірибелік оқыту жұмыстарын жүргізуге болады.

3. Бастауыш сыныптардағы педагогикалық үдерісті ана тілде ұйымдастыру, шет тілін қосымша оқыту барыстарында осы тарихи-педагогикалық зерттеудегі бастауыш мектептердің педагогикалық тәжірибесіне мән беру, ескеру.

4. 1915-1941 жылдар аралығындағы Қазақстандағы бастауыш мектептерінде тәрбие беру жұмысының тәжірибелерін негізге алып, қазіргі бастауыш білім беру кезеңіндегі ұйымдастырылатын тәрбие жұмыстарына өңдеп, икемдеп қолдану – Қазақстандық патриотизмге, елжандылыққа және тәуелсіз қоғамдық сананы берік қалыптастыру мен дамытуға өз нәтижесін беретіні анық.